

Jakab Irén – tudomány és barátság

Jakab Irén tudományos munkásságának megértéséhez kiemelnék néhány életrajzi adatot: mint elmeszakorvos (1950-től) és mint neurológus (1951-től) a neuropszichiátria, gyermekpszichiátria és a neuropathológia területéről közölt tanulmányokat. Közben summa cum laude végezte el a pszichológiát. 1959-ben távozott külföldre, először Svájcban, majd Párizsban dolgozott. Tudományos pályafutása 1966-ban az Egyesült Államokban, Bostonban kezdődött a Harvard Medical Schoolban. 1969-ben a Menninger School of Psychiatry (Topeka, Kansas) intézményeiben végzett tanulmányai után 1972-ben került Pittsburghbe, ahol értelmi fogyatékos gyermekek számára dolgozta ki a John Merck Programot – az első ilyen kombinációjú kórházi tevékenységet az USA-ban.¹ A pittsburghi egyetemen professzorként tevékenykedett 1992-ig, nyugalomba vonulásáig, majd visszatért a Harvardra Bostonba, ahol ugyancsak pszichiátriát adott elő, s a Mclean oktatókórház konzultánsa lett.²

Rendkívül gazdag tudományos munkásságából csak néhány fontosabbat emelnék ki. Így az általa szerkesztett *Mental Retardation (Értelmi fogyatékoság)* című kézikönyvet,³ amelybe három fejezetet is írt, és amely pittsburghi tevékenységét is tükrözi. A mű számos elhanyagolt kérdésre hívta fel a figyelmet. Ebben az agykárosultak és más fogyatékosok differenciáldiagnosztikai, terápiás, nevelési, megelőzési és a terület szervezési

kérdéseiről olvashatunk értékes fejezeteket. A sokoldalú megközelítésben (genetika, kórtan, megelőzés, szociális ellátás, gondozás, nevelés stb.) neves szerzők között magyarokét is megtaláljuk, így Kepes Jánosét, a kansasi egyetem patológusprofesszoráét, aki az agypatológiáról készített kiváló fejezetet. Gerber Magda, a pasadenai Pacific Oaks College igazgatója a nevelés és fejlesztés mindennapi területeiről értékes sorokkal gazdagította a könyvet.⁴ Bár a megjelenés óta a terület minden ága továbbfejlődött, a sok értékes megközelítés és kérdés mellett gyakorlatiassága miatt ma is használható a Karger által kiadott mű.

Jakab Irén fő területe azonban a képi kifejezés pszichopatológiája volt. Ezt elsősorban az 1956-ban németül és franciául megjelent *Zeichnungen und Gemälde der Geisteskranken / Dessins et peintures des aliénés* című könyve taglalta.⁵ Ezt 1998-ban *Képi kifejezés a pszichiátriában. Pszichiátriai és művészeti elemzés* címmel immár magyarul és angolul újra kiadták.⁶ Munkája a pécsi klinikán Reuter Camillo professzor (1874–1954) gyűjtésén alapult: az anyag 1920-tól 1956-ig kezelt betegektől származott. A régi kiadás tizenöt eseten alapul, míg az új kiadásban megismerkedhetünk egy tizenhatodikkal, egyik szkizofrénias betegével, akit a szerző harminc éven át követett; gyógyulásában kibontakozó tehetségének és festőművésszé válásának a képsorokon keresztül tanúi

1 A John Merck Programról készült kiadványok, fényképek és filmek (pl. *Chad... who has far to go*) az MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjteményben tanulmányozhatók. A John Merck Program missziója – Jakab Irén szavaival – a duplán, értelmileg és érzelmileg sérült gyerekek fejlesztése.

2 HÁRDI István: Emlékezés Jakab Irénre. *Psychiatria Hungarica*, 26. 2011. 4. sz. 269–270.

3 *Mental Retardation*. Ed. by Irene JAKAB. (Karger Continuing Education Series, 2.) Basel et al., Karger AG, 1982.

4 Gerber Magda (1910–2007) pedagógusi munkássága különösen fontos volt Jakab Irén számára. Gerber Magda Pikler Emmi tanítványaként kezdte csecsemőgondozói pályáját a budapesti Lóczy utcai otthonban. 1956-ban családjával emigrált, 1957-től az Egyesült Államokban élt. Jakab Irén rendszeresen hivatkozott eredményeire.

5 Irene JAKAB: *Zeichnungen und Gemälde der Geisteskranken. Ihre Psychiatrische und künstlerische Analyse / Dessins et peintures des aliénés. Analyse au point de vue psychiatrique et artistique*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.

6 JAKAB Irén: *Képi kifejezés a pszichiátriában. Pszichiátriai és művészeti elemzés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.

lehetünk. Az érdekes, magas színvonalú gyűjtemény jól tükrözi a korabeli kórházi körülményeket, a betegek szemléletét, a gyógyítás lehetőségeit. Jakab a műveket Cesar nyomán⁷ a következőképpen csoportosítja:

1. *A szimbolikus-lineáris rajzok*, amelyek az archaikus és gyermeki képekkel mutatnak rokonságot,
2. *A geometrikus vonalúak*, amelyek az absztrakt művekre hasonlítanak,
3. *A pszichoanalitikus jellegű szimbolikusak*, amelyek középkori és bizánci művekre emlékeztetnek, és végül
4. *Az árnyalt, akadémikus jellegű alkotások*.

Foglalkozott a betegek képei és a művészeti irányok között lehetséges stílusbeli hasonlóságokkal, de ezt nem vélte azonoságnak. Az elmebetegség során új – kóros – jelenségek lépnek fel, amelyek a javulással, gyógyulással eltűnnek. A stílusváltás példaként említette, ha például a betegség folyamán kialakult absztrakt stílust az eredményes kezelés nyomán naturalista stílus váltja fel, vagy elektrokonvulzív kezelést követően gyermeki rajzolás jelentkezik. A betegségre jellemző ábrázolást lehet „nozoeszpecifikus”-nak értékelni, amikor például egy összefüggéstelenül beszélő beteg esetleg így is rajzol. Azonban *a látottak csak a klinikai kép igen gondos tanulmányozásával egybevetve értelmezhetőek*, különösen a modern gyógyszerelés világában. Önmagában a „rajztünetek” alapján nem mondható vélemény, s ugyanaz a jelenség sokféle okból keletkezhet. Jakab a stílus sajátosságain kívül foglalkozik a tartalom manifeszt, latens, szimbolikus és kompozíciós megközelítésével. Mit gondoljunk ma – majd huszonöt év múltán – erről a műről? Már 1956-os megjelenésekor mint gyűjteményt is külön értékelték. Azóta Jakab Irén – immár négy nyelven megjelent – könyve a terület közkincsévé vált, s méltán idézik mind a mai napig Prinzhorn, Volmat és mások úttörő klasszikusai között. A szerző széleskörű szemléletére utal, hogy munkája első megjelenésekor tanácskozott a még élő, a gyűjteményt kialakító Reuter Camillo professzorral, és igénybe vette a festőművész Martyn Ferenc segítségét is. Ezért is fontos az art brut korában az alcímben is szereplő „művészeti elemzés”, mert az alapműnek tekintett könyv szerzője, Prinzhorn kerülte a „művészet” kifejezést. Másfelől Jakab Irén munkája

két további fontos elemet tartalmaz: amíg Prinzhorn betegei az 1800-as évek végéről és az 1900-as évek elejéről valók, addig a pécsi gyűjtemény 1920 és 1956 között ápolta rajzain és festményein alapul. A képek a pszichiátria két korszakát is tükrözik, utóbbiban már az aktív korszak kezelése is mutatkoznak, például az elektrokonvulzív kezelés, sőt az új kiadásban a művészetterápiáé is. Az új megjelenés nem csupán pszichiátriátörténeti szempontból jelentős, de sok új résszel gazdagodva bővül, így például a kreativitásról szóló fejezettel, amellyel Jakab később is foglalkozott. Külön érdekessége a *pszichoanalízissel* való kapcsolata: az első kiadásban csak egy mondat szól erről, s a bibliográfiában nem szerepel Freud-mű – az akkori idők hazai tilalmának megfelelően –, míg az újban nem csupán a lélekelemző alapítójának művei, de kiváló művészettörténész-pszichoanalitikus barátjának, követőjének, Ernst Krisnek a közleményei is bőven helyet kapnak.

Jakab Irén ez irányú érdeklődése és ismeretei már külföldi életének, szellemi szabadságának első éveiben megmutatkoztak, mint az emberalak ábrázolásáról szóló közleményében a tudatos és tudattalan tényezők szerepe.⁸ A Menninger-klinikán töltött tanulmányai során mélyült el a lélekelemzés elsajátításában, amelyet későbbi munkásságában és terápiásan is bőven alkalmazott. *A kifejezés pszichopatológiája és a pszichoanalízis* című közleményében már részletesen ír a képkészítő áttételéről, s a rajzoltató-gyógyító viszontáttételéről, ennek hatásáról a műre és az értelmezésre.⁹ Amíg első könyvében keveset foglalkozik a szimbólumokkal, itt részletesen alkalmazza a freudi gondolatokat, sőt a jungi értelmezést és a mandalaábrázolást is. Az általa szerkesztett értelmi fogyatékoságról szóló könyvében – a már említett *Mental Retardation* címűben¹⁰ – külön fejezetek szólnak az én-pszichológiáról. A Société Internationale de Psychopathologie de l'Expression et d'Art-Thérapie (Nemzetközi Kifejezés-pszichopatológiai és Művészetterápiás Társaság – SIPE) által 1997-ben Biarritzban rendezett konferencián is *Humor és pszichoanalízis* címmel tartott referátumot.¹¹

Mint szervező és szerkesztő is sokat tett a területért. Egyik megalapítója – majd egyik alelnöke – lett

7 Osorio CÉSAR: Contribution à l'étude de l'art chez les aliénés. *Arquivos da Assistência a Psicopatas do Estado de São Paulo*, 16. 1951. 51–64.

8 Irène JAKAB: Représentation consciente et inconsciente de soi-même dans les figures humaines dessinées. *Confina Psychiatrica*, 5. 1962. 112–129.

9 Irene JAKAB: Psychopathology of Expression and Psychoanalysis. *Confina Psychiatrica*, 23. 1980. 209–222.

10 JAKAB 1982 (*Id. 3. j.*).

11 Irene JAKAB: *Humor and Psychoanalysis*. In: *L'Humour. Publication de la Société Internationale de Psychopathologie de l'Expression et d'Art-Thérapie*. Ed. Guy ROUX–Muriel LAHARIE. Biarritz, SIPE, 1998. 15–22; JAKAB Irén: Humor és pszichiátria. *Psychiatria Hungarica*, 19. 2004. 5. sz. 380–389.

a SIPE-nek 1959-ben.¹² Erre a Veronában tartott Nemzetközi Lombroso Kongresszus adott alkalmat. Az alapításban Robert Volmat besançonai professzor mellett vett részt, melyet számos ország azonos nevű társaságai követtek. A SIPE a Világ Pszichiátriai Társaságban (World Psychiatric Association – WPA) is helyet kapott önálló szekció formájában. A Társaság célja a betegek kifejezésének – így a képalkotásnak – a tanulmányozása, amelyhez a későbbiekben a művészetterápia is társult. A betegek zenéhez, irodalomhoz fűződő kapcsolataival ugyancsak foglalkoztak, azokat terápiásan is alkalmazták. Magyarországon a Magyar Pszichiátriai Társaság keretében alakult egy ilyen nevű és célú szekció 1993. április 22-én.

Az alapító, Volmat halála után a francia Guy Roux pszichiáter és neurológus lett a SIPE elnöke, aki mindenben támogatta a magyar szekció munkáját, s minden hazai rendezvényünkön, a hét hazai SIPE-kollokviumon – miként Jakab Irén is – részt vett és előadott. Így az öt budapesti és a két nagyon sikeres szentgotthárdi rendezvényen.¹³

Megalapította és elnöke lett az analóg Amerikai Társaságnak (American Society of Psychopathology of Expression – rövidítve: ASPE) 1964-ben. E Társaság kongresszusait megszervezte, valamint anyagát kötetenként szerkesztette és kiadta.

Szerkesztői munkájában kiemelkedő a Karger kiadásában 1968 és 1975 között megjelent négy tanulmánykötet (*Psychiatry and Art* [Pszichiátria és Művészet], 1968; *Art Interpretation and Art Therapy* [Műértelmezés és művészetterápia], 1969; *Conscious and Unconscious Expressive Art* [A tudatos és tudattalan expresszív művészet], 1971; *Transcultural Aspects of Psychiatric Art* [Transzkulturális szempontok a pszichiátriai művészetben], 1975).¹⁴

Ugyancsak mai napig haszonnal forgathatók az Amerikai Társaság (ASPE) által 1981 és 2004 között megjelentetett kongresszusi kötetek: *The Personality of the Therapist* (A terapeuta személyisége, 1981), *The Role of Imagination in the Healing Process* (A képzelet szerepe a gyógyulási folyamatban, 1984), *Stress Management through Art* (Stresskezelés művészetterápiával, 1988), *Art Media as a Vehicle of Communication* (Művészeti lehetőségek mint a közlés eszközei, 1990), *The Influence of Recent Socio-Political on Fine Arts and on Patient's Art*

1. SIPE-konferencia, Lisszabon, 2009
jobb oldalon Guy Roux és Jakab Irén, bal oldalon fehér ingben Hárdi István

(Aktuális szociálpolitikai hatás a képzőművészetre és betegek műveire, 1995), *Developmental Aspects of Creativity* (A kreativitás fejlődéstani szempontjai, 2000), valamint *Mass Media and Mental Health, Their Influence on Each Other* (Tömegmédia és lelki egészség, kölcsönhatásaik, 2004).

Érdeemes a filmjeiről is ejteni néhány szót, így a „képzelet szülte várakról” szólóról (*Imaginary Dwellings*, 1975), amely a betegek által épített különleges házakat, várakat mutatta be; ezek az alkotók sajátosságait is tükrözték. Egy amerikai olasz kőműves, Simon Rhodia Los Angeles külvárosában harmincöt évig épített különös tornyokat, vagy egy francia szkizofrénias beteg Chartres mellett készített összetört lemezekből és üvegdarabokból meghökkentő építményt.

Hazai kapcsolatai igen intenzívek voltak, s kitűnő előadókészségét az is emelte, hogy a hosszú külföldi tartózkodás ellenére magyar beszéde dialektustól mentes, világos, tiszta és korszerű maradt. A SIPE keretében tartott hat magyarországi kollokviumnak rendszeres résztvevője, elnöke és nagy népszerűségnek örvendő előadója volt. Ennek egyik értékes produktuma lett az 1992-ben tartott *The Role of Art Expression in Psychiatry. The Past, the Present, and the Future* című előadása.

12 Jakab Irén a SIPE alapításának történetét is közölte 2010-ben. Irene JAKAB: The History of the Founding of Société de Psychopathologie de l'Expression (SIPE) and the Early Development. *Psychiatria Hungarica*, 25. 2010. 4. sz. 276–290.

13 A hetedik magyarországi SIPE-rendezvény 2013-ban volt – A szerk.

14 Nevezett tanulmánykötetek az S. Karger Kiadó gondozásában jelentek meg (Basel, München, Párizs, London, New York, Sidney), és Jakab Irén hagyatékának részeként az MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény könyvtárában elérhető.

2. Kongresszusi szünetben a Harvard kertjében, 1995
Hárdi István, Jakab Irén, Hárdiné Saághy Margit, Tényi Tamás

A kollokviumot megörökítő kötetnek ő volt az egyik szerkesztője is.¹⁵

Soha nem mulasztott el hazai látogatásaikor Pécsre utazni, és ott meglátogatni a Pszichiátriai Klinikát, ahol számos alkalommal elő is adott. Ugyancsak vezetőségi tagja volt a Környey István Társaságnak, amelynek ülésein rendszeresen részt vett.

Magyar barátaival, kollégáival intenzív kapcsolatot tartott, a nehéz időkben külföldön is segítette, meghívta, nemegyszer vendégül látta őket az általa szervezett amerikai kongresszusokon. Feleségemmel, dr. Saághy Margittal két alkalommal mi is nála lehettünk a Bostonban rendezett kongresszusok alkalmával.

Jakab Irént először 1948-ban láttam, amikor az 1848-as szabadságharc százéves évfordulóját ünnepelte az ország, így az akkori Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága is. Ekkor az ünnepi tudományos ülésen, a klini-

kán tartott az intelligenciatesztekről értékes előadást. Másodszor az akkori Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, a „Lipót” előadótermében 1956-ban Környey István professzor mutatta be – a már említett – német nyelvű könyvét. A zsúfolásig telt teremben nagy érdeklődés, kérdések közepette indult el a könyv és vele a pécsi gyűjtemény hódító útjára. A világszerte sokat idézett munka jelentőségét az 1998-ban magyarul és angolul is megjelent új kiadás is hangsúlyozza, amely rövid idő alatt elfogyott. A mű mai értéke pszichiátriatörténeti szempontból is jelentős: tükrözi a régi zárt osztályos betegek sorsát és műveikben is követhető állapotát. Másfelől az *art brut* korszakában az alcímben szereplő „művészeti elemzés” erősíti is aktualitását.

Személyes kapcsolatba 1979-ben, Veronában kerülünk egy SIPE-kongresszus alkalmával. Azután a külföldi és hazai rendezvényeken rendszeresen találkoztunk. Szekcióink rendezvényein mindig részt vett, szívesen látott vendég, elnök és előadó volt.

Jakab Irén sokféle adottságából kiemelnék hármat: először is a nyelvtudását. Anyanyelvi szinten beszélt franciául, németül, románul és nagyszerűen megtanult angolul. Mindezek ellenére kifogástalanul – s az állandó külföldi tartózkodás ellenére –, mindenfajta idegen hatás, akcentus nélkül beszélt magyarul. Nem véletlenül tartott a humorról sok előadást: mindig derűs volt, és szerette, élvezte és elő is adta a vicceket. Végül nem lehet elfeledkezni vendégszeretetéről. Igen ízlésesen berendezett bostoni házában mindig jól éreztük magunkat.

Mint a fentiekből is látható, Jakab Irén nagy nemzetközi elismerésnek és megbecsülésnek örvendett. Ezt jelezte számos kitüntetése, a német, az amerikai társaság, a SIPE díja és az Amerikai Pszichiátriai Társaság Benjamin Rush-díja 1980-ban, amit az agysérült, értelmileg és érzelmileg károsodott gyermekekért végzett munkájáért kapott.

Jakab Irén élete utolsó percéig tevékeny volt. 2012-re is szervezett nemzetközi kongresszust, amelyben magyar résztvevőket szánt az elnökségi, vezetőségi sorba, de ezt már nem valósíthatta meg. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy Jakab Irén a tudományért élt, és egész életében ezért tevékenykedett. Elvesztett értékes, szeretett embereink után azzal szoktunk búcsúzni, hogy „emlékét megőrizzük”. Itt többről van szó: Jakab Irén előadásai, könyvei, közleményei nagyrészt marandóak, velünk maradnak, velünk élnek.

15 Irene JAKAB: The Role of Art Expression in Psychiatry. The Past, the Present, and the Future. In: *Psychopathology of Expression and Art*

Therapy in the World. The Budapest SIPE Colloquium, 1992. Ed. by Irene JAKAB–István HÁRDI. Budapest, Animula Kiadó, 1992. 11–32.